

Bartoněk, Antonín

Spirantizace medií a aspirát

In: Bartoněk, Antonín. *Vývoj konsonantického systému v řeckých dialektech*.
Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961, pp. 81-89

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119261>

Access Date: 12. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VIII.

SPIRANTIZACE MEDIÍ A ASPIRÁT

Daleko větší důležitost než likvidace prařeckých labiovelár má pro systémovou klasifikaci starořeckých dialektů spirantizace znělých a aspirovaných explozív — jakožto poslední z oněch čtyř významných souhláskových systémových změn, o kterých jsme řekli, že vyvěrají z všeobecného řeckého sklonu k oslabování souhlásek. Spirantizace medií a aspirát je jev, o jehož autenticitě v pozdější helénistické řečtině nemůže být pochybnosti. Souhláskový systém řečtiny z prvních století našeho letopočtu byl totiž založen již nikoli na dosavadní trojí jednorovinné opozici: znělé explozívy *b, d, g*, neznělé explozívy *p, t, k* a aspirované explozívy *ph, th, kh*, nýbrž na jednom protikladu jednorovinném: znělé spiranty *β, δ, γ* (s variantou *ι*) a neznělé spiranty *f, θ, χ*, a na jednom dvojrovinném: spiranty jako takové (jak znělé, tak neznělé) a explozívy jako takové. V posledním případě šlo sice z fonetického hlediska o řadu neznělých explozív *p, t, k*, ale vzhledem k tomu, že k tomuto *p, t, k* neexistoval znělý protiklad *b, d, g*, měl tento jejich neznělý charakter jen fonetický význam a fonologicky byl irrelevantní. Toto helénistické přebudování souhláskového systému vyvěralo sice bezprostředně z předchozího systémového vývoje attického, resp. ionskoattického, jestliže však tento attický vývoj byl již sám o sobě dán oním všeobecným sklonem řečtiny k oslabování souhlásek, není ani divu, že je podobný jev porůznu doložen i v jiných řeckých dialektech.

Pokud jde o spirantizaci medií — na rozdíl od později doložené spirantizace aspirát — je možno pro ni z jednotlivých řeckých dialektů uvést tyto poměrně bezpečné doklady:

a) v elejštině (Elis)

pro *b > β* (*βοικία* = *οικία* Schw. 425₂₄ [Olympia, III/II]; srov. i místní jméno *Βαδύ* = *Ἡδύ* u Pausanie V 3, 2);

pro *d > δ* (místo očekávaného *Δ* se na archaických nápisech GDI 1147, 1152 = Schw. 409, 1157 = Schw. 410 [Olympia, VII/VI] používá důsledně a na archaických nápisech 1151 = Schw. 418, 1154 = Schw. 411 [dtto] se užívá aspoň zčásti

znaku *I*, tj. grafické varianty písmene *Z*; jde např. o výrazy *ζέ*, *Zí*, *ζίκαια*, *ζάμων*, *Ἐιζδός*;¹⁹⁴

b) na střední a západní Krétě (Creta media et occidentalis)

pro *b* > *ḃ* (např. *διαβειπάμε[νος]* GDI 5004₁₁ /Gortys, cca 400 ?/, ale obdobné případy jsou doloženy i odjinud, zejména v mladší době; srov. i Hesychiovy glosy *βαλικιώτης· συνέφηβος* a *ἀβέλιον· ἥλιον*);

pro *d* > *ḏ* (*Ἐρόντι* GDI 4987a₂ [Gortys, litt. vet.], [*Ἐ*]ηρόντων 5013 II₁₀ [Gortys, 300] — obojí vzniklo asi z *werdonti, *werdontiōn přes *werđonti, -*đontiōn*; srov. i Hesychiovy glosy *πῆριξ· πέριξ* a *πῆραξον· ἀφόδευσον* /*k* *πέρομαι*/);^{195, 196}

c) v korintštině a v korintských koloniích, zvl. na Korkyře (Corinthus et coloniae)

pro *b* > *ḃ* (*ἀμοιῖάν* Schw. 123, 13 [Korint, V],¹⁹⁷ *ῥοβος* Schw. 135, 5 [Korkyra, IV extr.],¹⁹⁸ *Βοικῆνος*, *Πύρβα*¹⁹⁹ — srov. GDI 3225 [nápis na mincích z Dyrrachia, III/II?] a *Βοι* CGC Thessaly 171, No. 2 [nápis na minci z Anaktoría, III/II?]; srov. i Hesychiovy glosy *βαρδῆν· τὸ βιάζεσθαι γυναῖκας*. *Ἀμπρακιῶται* — *ἔβασον ἀντὶ τοῦ ἔασον, συγχώρησον*. *Οὕτως Συκακούσιοι καὶ Λάκωνες*);

pro *d* > *ḏ* (*ζέκ[α = δέκα* SEG XI 275₃ [Flius, VI]);

d) v argolštině (Argolis)

pro *b* > *ḃ* (*Βορθαγόρας* IG IV 614₈ [Argos, V. stol. př. n. l.] a *Πυρβαλίων* IG IV 894,11 [Epidauros, 146]; srov. i Hesych. *ῶβεα· τὰ ὠά*);

pro *d* > *ḏ* (*Ἐισζεῖε = εἰδεῖη* [cit. podle Bucka³ 58, § 62, 2, „early“/; [*β*]ωλ[*ā*]ς *σευτέρας* Schw. 85₁₅ [argejský nápis, nalezený ve Smyrně, post 338]);

e) v pamfylštině (Pamphylia)

pro *b* > *ḃ* (*ἡἔμοταισ[ι]*, *ἔφ[ι]ἔμοται* k *ἦβη*, *ἔφηβος* Schw. 686_{7,9} [Silyon, IV], později srov. *Κορβαλις* JHS 78 (1958), 66, No. 11, vedle *Κορῖαλινα* Bean 4₃);

¹⁹⁴ Podle Lejeuna, *Traité* 47, pozn. 1, jde o hyperkorektní grafiku, vyvolanou elejskou změnou *dz* v *d(d)* na místě pražeckého *dj*, *gj*, *j*-. Toto vysvětlení je však dosti nepravděpodobné, neboť používání grafiky *I* za *Δ* je v Elidě patrně starší než provedení změny *dz* > *d(d)*. Podrobněji srov. o tom na str. 90 nn.

¹⁹⁵ Po *n* se však středokrétské *d* nespírantizovalo; o tom svědčí tvary typu *ἀντροῖδι* GDI 5125 A₈ (Vaxos, litt. vetust.).

¹⁹⁶ Jako další doklad středokrétské změny *d* > *ḏ* se uvádí *σποῖδδάν* GDI 5125 A₈ (Vaxos, litt. vetust.), kde podle Solmsena, *Untersuchungen* 165,1, grafika *ΔΔ* představuje geminované spirantické *ḏḏ*; tato interpretace není však zcela jistá.

¹⁹⁷ Ale srov. Schwyzerovu (GG I 224, pozn. 6) etymologickou výhradu, že totiž *ἀμοιῖα* může být původnější forma než *ἀμοιβά* a může pocházet z *amowja (autor uvádí k srovnání krétský tvar *ἀμεύσασθαι* (správně *ἀμεῖσασθαι* GDI 4964₁, Gortys, litt. vetust.)). Ještě určitěji se Schwyzer vyjadřuje na str. 273.

¹⁹⁸ Čtení je nejisté, neboť nápis je dnes nezvěstný. V GDI 3194 se setkáváme se čtením **Ορ(ῖ)ος*.

¹⁹⁹ Viz NZ 26, No. 150–151.

pro $g > \gamma$ nebo j (mezi $\bar{e}$ a vokálem: $\mu\eta\epsilon\acute{\iota}\alpha\lambda[av = \text{att. } \mu\epsilon\gamma\acute{\alpha}\lambda\eta\nu$ Schw. 686₅ a více jiných příkladů na témž nápise i jinde);

f) v bojotštině²⁰⁰ (Boeotia)

pro $b > \beta$ ($\epsilon\acute{\upsilon}\delta\delta\omicron\mu\omicron\nu = \xi\beta\delta\delta\omicron\mu\omicron\nu$ Schw. 485₂₃²⁰¹ [Thespiiai, III extr.] a IG VII 3170₁₇ [Orchomenos, cca 200?]);

pro $g > \gamma$ nebo j ($\acute{\iota}\acute{\omega}\gamma\alpha = \xi\gamma\omega\gamma\epsilon$ Aristof., Acharn. 898 [srov. i Hesych. $\acute{\iota}\acute{\omega}\gamma\alpha \xi\gamma\omega\gamma\epsilon$], $\acute{\iota}\acute{\omega}\nu\gamma\alpha = \xi\gamma\omega\nu\gamma\epsilon$ Korinna 15₂ Diehl, aj.; srov. i $\acute{\alpha}\gamma\epsilon\acute{\iota}\omicron\chi\alpha = \acute{\alpha}\gamma\acute{\eta}\gamma\omicron\chi\alpha$ Etymol. Magn. 9, 34 a v císařské době $\acute{\epsilon}\pi\acute{\iota}$ $\Gamma\iota\omicron\gamma\gamma\acute{\iota}\alpha$ Schw. 468 B 8 [Théby]);

g) v arkadštině (Arcadia)

pro $d > \delta$ ($\acute{\alpha}\pi\nu\lambda\epsilon\delta\omicron\mu\acute{\iota}\nu[os = \acute{\alpha}\pi\omicron\delta\epsilon\delta\omicron\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\varsigma$ Schw. 661₁₉ [Mantineja, V]);

pro $g > \gamma$ nebo j ($\Phi\acute{\iota}\alpha\lambda$ - místo $\Phi\acute{\iota}\gamma\alpha\lambda$ - několikrát ve Schw. 71 [messénsky psaný nápis o spojení Messéňanů s arkadskou Figalejí, 240]);

h) v lakonštině (Laconica)

jen pro $b > \beta$ ($B\alpha\sigma\tau\acute{\iota}\alpha\varsigma$ k $\acute{\alpha}\sigma\tau\nu$ Schw. 17,2 [Amyklai, V]; později je v násloví používáno znaku B místo $\mathcal{F}$ dokonce výlučně);

i) v maloasijské ionštině (Ionia)

jen pro $b > \beta$ ($E\acute{\upsilon}\delta\delta\omicron\mu\acute{\iota}\omicron\nu$ GDI 5617₂₀ [Smyrna, cca 200]);

j) v rhodštině (Rhodus)

jen pro $d > \delta$ ($\tau\acute{\omicron}\zeta' = \tau\acute{\omicron}\delta(\epsilon)$ Schw. 272 [Kameiros, VI]);

k) v attičtině (Attica)

jen pro $g > \gamma$ nebo j (časté $\delta\lambda\acute{\iota}\omicron\varsigma$, doložené poprvé v r. 318)^{202, 203}

²⁰⁰ Je otázka, zda nelze bojotštině přičíst na vrub Hesiodovo $\mu\acute{\epsilon}\zeta\epsilon'$ (= [mēdea]?). srov. Wilamowitz, *Hesiodi Erga*, ad v. 512. Dále srov. Bechtel, *GD* II 832, a Schwyzer, *GG* I 208.

²⁰¹ Čtení je však nejisté; srov. Schw., ad l. c.

²⁰² Tvar $\delta\lambda\acute{\iota}\omicron\varsigma$ je porůznu doložen i jinde, mimo attičtinu mu však lze stěží přiznat hodnotu důkazu o všeobecné spirantizaci medií.

²⁰³ Naproti tomu nelze určitě pokládat za doklady spirantizace medií tyto případy:

a) z messénštiny (Messenia)

pro $b > \beta$ ($\beta\acute{\iota}\delta\upsilon\upsilon\iota$ IG V 1,1498_{10.13} [Aipeia?, cca 200]; jde o označení úředníků, převzaté z lakonštiny, srov. lak. $\beta\acute{\iota}\delta\upsilon\omicron\varsigma$ Schw. 24₈ [Sparta, I]);

pro $g > \gamma$ nebo j ($\Phi\acute{\iota}\alpha\lambda$ - = $\Phi\acute{\iota}\gamma\alpha\lambda$ - vícekrát v Schw. 71 [Figaleja, cca 240]; jde o označení arkadské obce Figaleje a jejich obyvatel na messénském nápise, o němž jsme již mluvili u arkadštiny – máme tu tedy co činit s místní arkadskou výslovností, a ne s výslovností messénskou);

b) z fóčtiny (Phocis)

pro $b > \beta$ ($B\epsilon\acute{\iota}\delta\upsilon\omicron\varsigma$ GDI 2113₃ [Delfy, I]); jde o jméno osoby, která nebyla fóckého původu, a mimoto i sám doklad je velmi pozdní);

c) z lesbičtiny (Lesbus)

pro $b > \beta$ (téměř výlučné používání grafiky BP za $\mathcal{F}$ P- v násloví, např. $\beta\omicron\delta\acute{\omicron}\delta\omicron\nu$ [srov. att. $\delta\acute{\omicron}\delta\omicron\nu$] Sapfo 58₂ Diehl aj.; tu však jde nepochybně o disimilační změnu starého w ve skutečně explozivní β před následující sonantou r);

Dříve než přistoupíme k zhodnocení tohoto materiálu, bude třeba předem ještě zdůraznit, že ne všechny zde uváděné doklady mají pro nás stejnou důležitost. Zejména u dokladů mladších, zvl. těch, které pocházejí z doby helénistické, je vždy značné nebezpečí, že nemáme před sebou opravdovou vnitrodialektní spirantizaci, nýbrž jen projev sekundárního vlivu buď attické koiné, anebo i jiného nářečí (srov. zvl. pozn. 203 a) b). Za méně závažné je nutno mimoto pokládat i takové doklady spirantizace medií, jejichž lokálně dosti omezený výskyt nemůže nic dokazovat pro celé to či ono nářečí. V korinštině se to týká oblasti korintských kolonií při Ionském a Jaderském moři (Korkyra, Dyrrachion, Anaktorion; pomíneme-li problematické ἀμοιῤάv, zůstává pro vlastní korintskou oblast doloženo jen ζέκ[α z Fliuntu), v arkadštině jde o Figaleju a Mantineju (zvl. užívání forem typu Φιαλ- za Φιγαλ- ve Figaleji je asi vysloveně lokálního charakteru) a v rhodštině o Kameiros (při poměrně velmi dobrém doložení rhodštiny překvapuje, že se obdobné doklady nezachovaly i jinde na Rhodu). I k takovýmto dokladům hodláme sice při našich výkladech přihlížet, zvl. pocházejí-li ze staré doby (to se týká zvl. rhodského τός z 6. stol. př. n. l.), jejich význam může být ovšem stěžejně kladen na roveň významu spirantizačních dokladů z ostatních uvedených dialektů.

Konkrétně pak plyne z našeho výčtu, že v žádném řeckém dialektě nemáme za současného stavu jejich doložení přímo dochovány doklady spirantizace pro všechny tři znělé explozivny zároveň. Nejvíce je z těchto hlásek zastoupena spirantizace labiály *b*, v osmi případech z jedenácti, a to ještě mezi zbývajícími třemi dialekty jsou dva, totiž attičtina a rhodština, toho druhu, že v nich již velmi brzy vymizelo staré *w*, takže je tu nebylo možno po provedené spirantizaci medií zachycovat znakem *B*; tato praxe, jak je z našeho přehledu jistě dobře patrné, bylo totiž v ostatních uvedených dialektech nejčastějším argumentem při dokazování této spirantizace.

Vysoký počet dialektů s prokazatelným spirantickým *ḃ* — proti menšímu počtu nářečí s doklady na *ḃ* a na *γ*, resp. *j* — souvisí právě s onou zvláště příznivou okolností u labiál, že totiž nově vznikající spiranta *ḃ* se vlastně foneticky kryla s hodnotou spirantického *w*, vzniklého již dříve z ide. polosamohláskového *u*, a tak se otevřela plně cesta k možnosti zaměňovat navzájem grafiku *B* a *ῤ*.

Při tomto zaměňování grafiky *B* a *ῤ* je zajímavé to, že se tak děje téměř vždy jen jedním směrem: kdežto totiž za etymologické *b* nebývá téměř nikdy *ῤ* (ani *Y*),²⁰⁴ bývá naopak *B* na místě etymologického *u* velmi časté. Tohoto zvláštního jevu je možno po našem soudu využít k podpoře našeho názoru, že i samotná bezpečně

d) z kyperštiny (Cyprus)

pro *g > γ* nebo *j* (ta-i-ka-si-ne-ta-i ταῖ κασι(γ)νήται Nachr. Gött. Ges., phil.-hist. Kl. 1914,95, srov. i Hesych. καίvτα ἀδελφή apod. /cit. podle Lurji, *Klio* 37, 13/; i kdybychom tu přiznali těmto dokladům průkaznost, nedokazovalo by to nic víc než oslabení *g* před *n*).

²⁰⁴ Výjimky: kor. ἀμοιῤάv (ale srov. pozn. 197), boj. εὔδομον a ion. Εὔδομιον, pamf. ἡέΜοτασ[ι], ἐφ[ι]ἡΜοτα (tu s písmenem *Μ*, které již ovšem asi mělo ve 4. stol. př. n. l. zcela stejnou fonetickou hodnotu jako *ῤ*; srov. o tom více na str. 120).

doložená spirantizace souhlásky *b* může být za příznivých okolností, konkrétně např. v lakonštině,²⁰⁵ dosti dobrým nepřímým důkazem pro komplexní spirantizaci všech tří znělých explozivů. Ve prospěch tohoto názoru je možno říci v souvislosti se zjištěným preferováním znaku *B* na úkor znaku *ƒ* toto: Představme si, že by se v lakonštině spirantizovalo jen samotné *b* v *β*, aniž by byl tento jev zároveň doprovázen tendencí k spirantizaci hlásek *d* a *g*. Za těch okolností by bylo jen přirozené, kdyby se používalo k vyjádření spirantičnosti etymologického *b* znaku *ƒ*, zvl. když lakonština je dialekt, v němž se znak *ƒ* udržel v užívání až hluboko do helénistického období. Jestliže se však tak v lakonštině neděje, a jestliže se opravdu v tomto dialektě časem právě naopak používá dokonce zásadně grafiky *B* za etymologické *β*, naznačuje tu asi tato opačná grafika už sama, že v lakonštině muselo dojít k nějakému širšímu fonologickému přehodnocení. Podstatou tohoto přehodnocení bylo patrně to, že se spirantická střídnice za etymologické *β*, jakkoli si podržela i nadále svou spirantickou podobu *w*, stala totiž asi najednou podružnější složkou fonému *w*, když do něho spirantizací vplynulo dosavadní *b*; k tomuto snížení fonologické závažnosti etymologického *β* mohlo ovšem dojít jen tehdy, jestliže se v lakonštině uskutečnila tendence k spirantizaci ne pouze u *b*, ale zároveň i u obou zbylých znělých explozivů jakožto všeobecnější tendence širšího systémového charakteru. Tím ovšem nechceme říci, že se všechny znělé explozivy musely měnit ve spiranty ve zcela stejnou dobu, nýbrž spíše tím chceme jen naznačit, že narušení explozivního charakteru jedné z medií bylo patrně v tom či onom dialektu zároveň doprovázeno alespoň sklonem k zrušení závěru i u ostatních znělých explozivů.²⁰⁶

Ve srovnání s labiální znělou explozivou byly ovšem u *d* a *g* méně příznivé podmínky pro to, abychom mohli podobným způsobem dokazovat i jejich spirantizaci; jak spirantické *đ*, tak i spirantické *γ* byly totiž v řečtině zcela nové fonémy (porůznu vznikající *j* nebylo samostatným fonémem, nýbrž jen variantou ke *γ*). Vůbec jedna z mála možností, jak vyjádřit graficky tuto novou spirantickou výslovnost, bylo tu např. použití „afrikátního“ znaku *Z* pro spirantické *đ*, jak se s tím setkáváme hlavně na nejstarších nápisných památkách některých dialektů, zvl. elejštiny. Odpovídalo však jen obecným zákonům o ekonomice grafiky, jestliže se takovéto možnosti zvláštního grafického vyznačování spirantických hlásek uplatňovaly vcelku jen ojedinele. Nebylo to totiž nutné už proto, že ve většině případů byly i „explozivní“ znaky *Δ* a *Γ* bez nebezpečí jakéhokoli omylu zcela s to vyznačovat spirantické *d* a *γ*, resp. *j*.

Za těchto okolností není tedy vskutku divu, je-li dokladů na spirantizaci souhlásky *b* daleko nejvíce, a to nejen pokud jde o počet zastoupených dialektů, nýbrž

²⁰⁵ O lakonštině tu mluvíme proto, že je to právě jeden z mála dialektů, v nichž je přímo doložena raná spirantizace jen u jedné znělé explozivy, totiž u labiály.

²⁰⁶ Toto vysvětlení poměrně jednostranného používání grafiky *B* za *ƒ* činí zbytečným názor vyslovený Brausem (*Lautlehre* 39 a 42 n.), že prý se *B* vyslovovalo jako spirantické *β* a *ƒ* jako „konsonantické“ *β*.

i co se týče dokladů, dosvědčených zvláště v některých z těchto nářečí. Z osmi dialektů, v nichž je spirantizace znělé labiální explozivы dosvědčena, je nejméně v pěti (na Krétě, na korintské Korkyře, v Pamfylii, Argolidě a Lakonice) zachován alespoň jeden doklad z doby starší než z přelomu 4. a 3. stol. př. n. l., a ve dvou z tohoto počtu, v lakonštině a v krétštině, se od 5., resp. od 4. stol. př. n. l. používá grafiky B místo *F* velmi často (v lakonštině v pozdějších obdobích dokonce téměř zcela výlučně).

Spirantizace souhlásky *d* je naproti tomu přímo doložena jen v šesti dialektech. Nejbezpečnější jsou tu archaické doklady elejské grafiky *I* za etymologické *d*, naproti tomu osamocené je rhodské *τόζ*, arkadské *ἀρκαδομῖνος*, korintské *ζέη/α* a argolské *Ἔωζεῖε* a *σευτέρας*, i když jde většinou o značně staré doklady. V krétštině lze tu pak přímo dokázat stěží něco více než spirantizaci *d > d̄* po *r*.

Ještě méně časté jsou přímé doklady pro změnu *g* v *γ*, příp. *j*. Doloženy jsou bezpečně jen pro čtyři dialekty. V průměru jsou proti dokladům pro *d* podstatně pozdější, nezdá se však, že by v uvedených případech bylo již šlo o vliv attické koiné. Nejdále asi pokročila tato změna v pamfylštině a dosti staré mohly být i její počátky v bojotštině, pokud se tu ovšem neomezovaly v starších dobách její projevy jen na zájmeno *ἐγώ(ν)*.

Máme-li nyní vyvodit z těchto dílčích úvah soubornější závěr o rozsahu spirantizace medií v řeckém jazykovém světě, musíme mít při jeho formulování stále na paměti, že jsme byli při provádění konkrétního jazykového rozboru spirantizace medií do jisté míry odkázáni na náhodu, a to jednak v tom, že už samo dochování textů z toho či onoho dialektu je věc náhody, ale i v tom, že se při vyznačování spirantizace mohly z různých důvodů některé dialekty uchýlovat více a jiné méně od tradiční etymologické grafiky. Avšak přes všechny tyto potíže, které se nám stavějí v cestu při nářečním hodnocení spirantizace medií — zvl. pokud jde o její rané projevy, jež jediné mají pro nás větší důležitost — je přece jen možno vyvodit z materiálu, který jsme sebrali, některé dosti markantní závěry. Tak lze např. pokládat za dialekty s poměrně velmi ranou spirantizací elejštinu, střední a snad i západní krétštinu, lakonštinu, bojotštinu a pamfylštinu. Méně jistoty již vzbuzuje arkadština, argolština, korintština a rhodština (zvláště u posledních tří z těchto dialektů jsme již poukázali na to, že jev tu měl asi spíše jen dílčí lokální charakter). Z důvodů, které jsme již uvedli, nelze pak asi vůbec — přes jisté grafické náznaky — předpokládat ranou spirantizaci medií v messénštině, fóčtině, kyperštině a lesbičtině — alespoň vzhledem k lingvistickému materiálu, který máme z těchto nářečí zatím k dispozici. Pokud jde o attičtinu a ionštinu, v těchto dvou dialektech proběhla sice spirantizace medií nade vší pochybnost, ale proti nářečím, které jsme zde uvedli na prvním místě, jsou attické, a zvl. ionské doklady tohoto jevu přece jen výrazně mladší a přikládáme jim průkaznou hodnotu hlavně jen proto, že jde o doklady z dialektů, které se staly základem helénistické řečtiny.

Zhruba je tedy možno pozorovat zásadní rozdíl zejména mezi skupinou oněch

pěti — příp. s argolštinou šesti — nejtypičtějších spirantizujících nářečí a mezi dialekty, v nichž se po celou dobu jejich písemného doložení nesetkáváme ani s jedním nářečně zcela bezpečným dokladem tohoto jevu. Sem patří lesbičtina a thesalština, kyperština, megarština, většina dialektů z východní dórské Egeidy, dialekty z východní Kréty, Messénie a peloponéské Achaje, severozápadní dialekty — ovšem bez elejštiny, jejíž „severozápadní“ charakter je ostatně problematický — a tarentské a heraklejské podřečí. Přitom některá z těchto nářečí patří nápisně k nejlépe doloženým, j. např. fóčtina, takže v tomto případě nelze hovořit o pouhé náhodě.

Výčet spirantizujících dialektů se kupodivu dosti shoduje se skupinou řeckých nářečí, jež u dlouhých vokálů neprodělala přebudování trojstupňového systému na čtyřstupňový.²⁰⁷ Z dialektů, které měly v první čtvrtině 1. tis. př. n. l. trojstupňový základ, tj. měly jen po jednom $\bar{e}$, resp. $\bar{o}$ (sem patří arkadština, kyperština, pamfylština, lesbičtina, thesalština, bojotština, elejština, krétština, lakonština s podřečím z Tarentu a Herakleje a dórská nářečí z východní Egeidy), nelze ranou spirantizaci medií prokázat pouze v kyperštině, lesbičtině, thesalštině, v Tarentu a Herakleji, ve většině dórských nářečí z vých. Egeidy a na vých. Krétě.²⁰⁸ Naproti tomu v řeckých nářečích, která měla v té době čtyřstupňový základ, tj. dvojí $\bar{e}$ i $\bar{o}$ (severozápadní dialekty, megarština, korintština, attičtina, ionština), je raná spirantizace — a to ještě s jistým lokálním omezením — dosvědčena jen v korintštině.

Nechceme sice tvrdit, že by oba uvedené jevy, jeden konsonantický a druhý vokalický, byly navzájem v nějaké konkrétní fonetické souvislosti, ale značná grafická shoda mezi oběma uvedenými nářečními seskupeními je jistě nápadná a vzbuzuje otázku, zda se tu snad přece jen neuplatnila nějaká hlubší souvislost. Na první pohled se zde zdá závadou, že je spirantizace medií, tj. jev nepochybně inovační, doložena hlavně v dialektech, které byly naopak v utváření svého samohláskového systému konzervativní. Ale spojení obou těchto protikladných jevů, jednoho inovačního a druhého archaizačního, není v těchto nářečích tak nemožné, zvláště uvažíme-li, že i podněty, které vedly k provedení každé z obou těchto systémových změn, mohly být navzájem odlišné.

Změna třístupňového systému dlouhých samohlásek v soustavu čtyřstupňovou byla podmíněna tím, že především právě v těch řeckých dialektech, v nichž k této přeměně došlo, byla v intenzivní míře provedena obě stará náhradní dlužení.²⁰⁹

²⁰⁷ Srov. Bartoněk, *Sborník E* 6.

²⁰⁸ Poměrně vysoký počet těchto odchylek lze vysvětlit tím, že spirantizace medií nebyl asi jev, který by se byl šířil jako souvislá izoglosa; skutečným důkazem oprávněnosti vokalicko-konsonantického paralelismu, o kterém tu hovoříme, je tedy spíše téměř úplná geografická shoda mezi rozšířením čtyřstupňového vokalického systému a mezi oblastí, kde naopak raná spirantizace medií není vůbec doložena.

²⁰⁹ Jde jednak o nejstarší náhradní dlužení, vznikající zjednodušením primárních souhláskových skupin *sl, sr, sm, sn, ls, rs, ms, ns* (bylo v ionštině a v attičtině starší než změna $\bar{a} > \bar{\alpha}$), jednak o mladší dlužení, vznikající při likvidaci sekundárního *ns(-)* (bylo v ionštině a attičtině

Produktem těchto změn byl v četných slovech vznik nového dlouhého *ē* i *ō*, takže bez zdvojnásobení počtu e-ových a o-ových dlouhých fonémů by bylo v těchto nářečích došlo k mimořádnému funkčnímu přetížení dlouhých samohlásek na středním stupni otevření.²¹⁰ Tato systémová přeměna vyvěrala tedy z vnitřních potřeb příslušných dialektů, byla asi přímo závislá na provedení náhradního dloužení, a bránit jejímu proběhnutí by bylo znamenalo bránit snaze jazyka po větší distinktivní zřetelnosti. Tato inovační vlna měla své centrum někde při Korintském zálivu a její rozšíření do dalších oblastí vytvořilo v prvních staletích 1. tisíciletí př. n. l. dosti rozsáhlý nářeční svaz, jenž byl tehdy celkem v centru řeckého politického i jazykového světa a jež charakterizovaly dosti intenzivní vzájemné styky mezi jeho dílčími nářečními součástmi. Naproti tomu dialekty, které tuto systémovou přeměnu neprodělaly, byla vesměs nářečí, jež byla v té době od onoho inovačního centra dosti odlehlá, anebo vůbec jinak izolovaná.

Zcela naopak tomu bylo se spirantizací medií. Jejím provedením v souhláskovém systému žádný foném navíc nevznikal, jen se přehodnocovaly starší fonologické vztahy a nahrazovaly novými. Její realizace tedy nevyplývala přímo z potřeby toho či onoho dialektu, nýbrž byla asi podložena právě oním obecným sklonem řečtiny oslabovat konsonanty, přičemž tento sklon byl patrně jak ve svých prvotních příčinách vyvolán, tak i později při své konkrétní realizaci v jednotlivých dialektech podporován substrátovými vlivy. Bylo-li tomu tak, není skutečně divu, jestliže se s poměrně velkou soudržností bránily spirantizaci medií jakožto jevu od původu neřeckému hlavně právě ty řecké dialekty, z nichž se vytvořil v době po dórském vpádu — nejprve při Korintském zálivu — onen zmíněný nářeční svaz, jenž znamenal — až snad na některé severozápadní dialekty — politicky, hospodářsky i kulturně centrum tehdejšího Řecka. Naproti tomu valná část periferních dialektů, které neměly na tomto svazu účast, podlehla někdy uprostřed první poloviny 1. tisíciletí př. n. l. oné spirantizační tendenci proto, že v nich přestala dříve než v ostatních řeckých dialektech fungovat vlivem jejich izolovanějšího postavení proti této tendenci dostatečná obrana. Na důležitou úlohu, kterou měl při této spirantizaci substrátový vliv, ukazuje na jedné straně pamfylština, v níž se spirantizace medií uplatnila velmi silně nepochybně právě proto, že tento dialekt byl téměř úplně izolován od ostatního řeckého světa, a na druhé straně thesalština s lesbičtinou. Tyto dva dialekty zůstaly totiž nezasaženy jak onou samohláskovou inovací, spočívající ve zdvojení počtu dlouhých vokalických fonémů na středním stupni otevření, tak i spirantizací medií; v tomto druhém případě bylo tomu tak patrně z toho důvodu, že se spirantizační substrátové vlivy, které měly svoje centrum nejspíše někde na

---

mladší než uvedená změna). Podrobněji viz Bartoněk, *Sborník E* 6 (zde srov. též o „třetím náhradním dloužení“ při likvidaci skupin *nu*, *ru*, *lu*).

²¹⁰ Lze ovšem těžko vysvětlit, proč nevznikl čtyřstupňový dlouhovokální systém i v la-konštině, když v ní obě stará náhradní dloužení proběhla bez jakéhokoli omezení.

jihu, nemohly zřejmě prosadit tak daleko na sever přes území onoho kompaktního nářečního svazu o čtyřech dlouhých vokálech.

b) Druhý z obou projevů spirantizační tendence ve staré řečtině byla spirantizace aspirát. Tento jev, zahrnující změnu $ph > f$, $th > \theta$ a $kh > \chi$, není však v předhelénistické řečtině ani zdaleka tak dobře doložen jako spirantizace medií. Z jednotlivých řeckých dialektů té doby je možno v tomto směru uvést jen jeden bezpečnější případ, totiž spirantizaci lakonského th (srov. již $\sigma\acute{\omega}\nu = \theta\epsilon\acute{\omega}\nu$ Alkm. I, 36 Diehl, $\nu\alpha\acute{\iota} \tau\acute{\omega} \sigma\acute{\omega}, \pi\alpha\rho\sigma\acute{\epsilon}\nu\epsilon, \delta\rho\sigma\acute{\alpha}, \acute{\alpha}\gamma\alpha\sigma\acute{\omega}\varsigma$ Aristof., Lysistr. 81 aj., 1263 aj., 995, 1301; $\pi\epsilon\rho\acute{\iota} \tau\acute{\omega} \sigma\acute{\omega} \sigma\acute{\upsilon}\mu\alpha\tau\omicron\varsigma$ Thuk. V 77, 4; nápisně je tento jev doložen poprvé v $\acute{\alpha}\nu\acute{\epsilon}\theta\eta\kappa\epsilon = \acute{\alpha}\nu\acute{\epsilon}\theta\eta\kappa\epsilon$ Schw. 16₂ [Sparta, IV init.]). Šlo tu nepochybně o spirantizační jev, není však zcela jisté, zda zde grafika Σ zachycuje skutečné s či dentální spirantu θ . Podle Lejeuna²¹¹ je toto lakonské Σ spíše způsob přepisu, kdežto podle Thumba²¹² šlo o skutečné s , jak prý na to ukazuje tsakonské s v podobných případech (srov. např. tsak. $k\acute{\rho}\iota\sigma\alpha = \kappa\rho\iota\theta\acute{\alpha}$). Tu je třeba ovšem namítnout, že se toto s mohlo vyvinout ze staršího θ až v lakonštině doby helénistické, nebo vůbec teprve v tsakonštině. S konečnou platností tento spor rozhodnout je však obtížné.

Pokud se porůznu uvádějí z různých období před počátkem našeho letopočtu ještě některé další doklady spirantizace aspirát, jde většinou buď o velmi nejisté izolované případy (srov. západokrétské $\text{Ἰ} \text{Ἀσαμβος} = \text{Ἰ} \text{Ἀθαμβος}$ GDI 5055c [Hyrtakina, II?]²¹³ a elejskou glossu $\beta\omicron\rho\sigma\acute{\omicron}\nu \sigma\tau\alpha\nu\rho\acute{\omicron}\nu$ [Hesychios]) anebo o zdánlivé spirantizační jevy v speciálních souhláskových skupinách, které lze vysvětlit např. i pouhou asimilací (tak např. el. $\acute{\alpha}\pi\omicron\delta\acute{\omicron}\sigma\sigma\alpha\iota$ Schw. 424₉ [Olympia, cca 350] nebo $\pi\omicron\iota\eta\acute{\alpha}\sigma\sigma\alpha\iota$ Schw. 425₃₃ [Olympia, III/II]). Jen na okraji řeckého jazykového území, v Pamfylii, je již na konci 2. stol. př. n. l. doložen tvar $\phi\acute{\iota}\lambda\alpha\tau\iota$ Schw. 686^a, 4₅ (Aspendos, II) za $\mathcal{F}\acute{\iota}\lambda\alpha\tau\iota$, v němž použití písmene Φ za etymologické $\mathcal{u}$ místo grafiky $\mathcal{F}$ bezpečně dokazuje labiální spirantickou výslovnost i pro etymologické ph ; ovšem soustavnější doklady obdobných jevů pocházejí až z doby císařské.²¹⁴

Je tedy možno závěrem říci, že spirantizace aspirát nemá pro systémovou klasifikaci předhelénistických dialektů téměř žádný praktický význam. Jedinou výjimku tu činí spirantizace lakonského th . Do jaké míry se ovšem v lakonštině spirantizovaly již tehdy podobným způsobem i aspiráty ph a kh , o tom není zatím nic bližšího známo. I když by zde nebyl raný sklon k jejich spirantizaci zcela vyloučen, nelze jej zatím odpovědně předpokládat. (V tomto případě se tedy odchylujeme od praxe, kterou jsme v lakonštině uplatnili u spirantizace medií a neusuzujeme tu ze spirantizace jedné aspiráty na spirantizaci celé aspirátní řady. Činíme tu tak proto, že nám tentokrát neposkytují ostatní dialekty k takovémuto analogizujícím úvahám dostatečnou oporu.)

²¹¹ Lejeune, *Traité* 52.

²¹² Thumb—Kieckers 90 n.; opatrněji Bechtel, *GD* II 303.

²¹³ K možnosti středokrétské změny $th > \theta$, a zvl. $tt > \theta\theta$ viz podrobněji na str. 93 n. této práce.

²¹⁴ Srov. Schwyzer, *GG* I 205 n.